

MARJA KOKKONEN

Sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuneisuus koululiikunnan kompastuskivinä: kuvaileva kirjallisuuskatsaus

Kokkonen, Marja. 2015. SUKUPUOLI JA SEKSUAALINEN SUUNTAUTUNEISUUS KOU-
LULIIKUNNAN KOMPASTUSKIVINÄ: KUVAILEVA KIRJALLISUUSKATSAUS. Kasvatus 46
(5), 460–472.

Tässä kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessa tarkastelen sukupuoleen ja seksuaaliseen suun-
tautuneisuuteen liittyviä koululiikunnan epäkohtia ilmiölähtöisesti erityisesti liikunta-
pedagogisista ja -psykologisista näkökulmista käsin. Tavoitteenani on aiempaa tutkimus-
tietoa ajantasaistamalla ja jäsentämällä tunnistaa ja kuvata niitä koululiikunnan sisällöl-
lisiä kokonaisuuksia, joissa liikuntatunnille osallistuvien sukupuoli tai seksuaalinen suun-
tautuneisuus näyttäytyy haasteellisena. Määriteltäni lyhyesti sukupuolen ja seksuaalisen
suuntautumisen käsitteet kohdistan huomioni sisällöllisiin perustein valitsemastani tut-
kimuskirjallisuudesta hahmottuneisiin kokonaisuuksiin. Tällaisina koululiikunnan epä-
kohtina näyttäytyvinä sisällöllisinä kokonaisuuksina nousevat esiin erillisryhmäopetus,
muut sukupuolittuneet koululiikunnan käytänteet ja koulujen liikuntatuntien sukupuol-
leen tai seksuaaliseen suuntautuneisuuteen pohjautuva kiusaaminen. Artikkelin lopussa
esitän johtopäätökseni ja pohdin, mitä olemassa oleva kotimainen ja kansainvälinen tut-
kimustieto merkitsee tulevaisuuden tutkimustarpeiden ja liikuntaa opettavien opettajien
koulutuksen kannalta.

Avainsanat: koululiikunta, sukupuoli, sukupuolen ilmaisu, sukupuoli- ja seksuaalivähem-
mistöt

Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautuneisuuden moninaisuus

Ihmisen biologista sukupuolta (engl. sex) tarkasteltaessa huomio kiinnittyy helposti fyysisiin sukupuoliominaisuuksiin, joiden pohjalta olisi houkuttelevaa ajatella, että sukupuolia on vain kaksi. Ihmisen kromosomit ja vallitseva sukupuolihormoni eivät kuitenkaan aina ole yhdenmukaisia anatomisten sukupuoliominaisuuksien kanssa. Suomessa syntyy vuosittain noin 5–20 sukupuoleltaan moninaista lasta, jotka eivät ruumiillisilta kehon ominaisuuksiltaan, kuten sukupuolielintensä rakenteelta, muistuta selkeästi vain jompaakumpaa sukupuolta (intersukupuoliset; Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta 2012, 9). Jos sukupuolta lisäksi tutkaillaan myös sosiaalisena, vuorovaikutussuhteiden ja kulttuurin muovaamana yksilön ominaisuutena (engl. gender), kehossa tuntuvana aistisena, kielellisen ilmaisun tavoittamattomana kokemuksesta tai psyykkisenä samaistumisen kokemuksesta eli sukupuoli-identiteetin kautta, lasten ja nuorten jako tyttöihin ja poikiin mutkistuu entisestään (Kokkonen 2013, 431–432). Sukupuolen biologisen moninaisuuden lisäksi myös sukupuolen tai sukupuolettomuuden omakohtaiset kokemukset vaihtelevat: jotkut lapset kokevat olevansa eri sukupuolta kuin mikä heidän sukupuolekseen on pian syntymän jälkeen tullut ja mihin heitä on ruvettu kasvattamaan (transsukupuoliset), kun taas toisilla on kokemus itsestä sekä tyttönä että poikana, näiden rajalla, välillä tai ulkopuolella (muunsukupuoliset, transgenderit; ks. tarkemmin sukupuolivähemmistöjä koskevien termien suomalaisista käyttötavoista Alanko 2014, 5–6). Inter-, trans- ja muunsukupuoliset ihmiset kuuluvat niin sanottuun sukupuolivähemmistöön.

Moninaisella sukupuolella on monenlaisia ilmaisukanavia. Sukupuolta ilmaistaan esimerkiksi vaatteiden, meikkaamisen, hiustyylin sekä kielenkäytön, elekielen ja muun käyttäytymisen avulla. Ainoastaan kahden sukupuolen olemassaoloon perustuva sukupuolinor-

matiivinen ajattelutapa synnyttää kuitenkin helposti kaavamaisia ja yksinkertaistavia käsityksiä siitä, että lasten ja nuorten, jotka voivat olla vain tyttöjä tai poikia, kuuluu ilmaista sukupuoltaan itselleen ja toisille ihmisille vain sukupuolelleen tyypillisellä tavalla. Tyypillisesti tyttömäistä on olla sievä ja pitkähiuksinen, leikkiä nukeilla, pukeutua mekkoihin, meikata ja käyttää koruja, kun taas tyypillisesti poikamaisesti käyttäytyvät pojat pitävät urheilusta, leikkivät rajusti, tappelevat, ovat lyhyttukkaisia ja pukeutuvat poikien vaatteisiin (Miller, Lurye, Zosuls & Ruble 2009). Siinä missä tyypillisesti naisellisten naisten odotetaan olevan herkkiä, tunteikkaita, suloisia, puheliaita ja masentuneisuuteen taipuvaisia, miehekkäät miehet ovat urheilullisia ja fyysisesti vahvoja (Castillo-Mayén & Montes-BerGES 2014, 1051). Sukupuoliodotukset koskevat myös liikettä: poikien sukupuolelle tyypillinen liike on koordinoitua ja räjähtävää, tyttöjen rytmistä ja tasapainoista (García 2011, 48).

Sukupuoli on merkittävässä roolissa myös tarkasteltaessa ihmisen seksuaalista suuntautumista. Seksuaalinen suuntautuminen on ihmisen seksuaali-identiteetin se osatekijä, joka kuvaa ihmisen fysiologispohjaista taipumusta (tai taipumuksen puuttumista) kohdistaa romanttiset tai seksuaaliset ajatuksensa, halunsa, rakkautensa ja kiintymyksensä samaan tai eri sukupuolta olevaan ihmiseen (American Psychological Association Task Force... 2009, 30). Ihmisten ajatellaan tavallisimmin kuuluvan seksuaaliselta suuntautumiseltaan seksuaalienemmistön muodostaviin heteroihin tai seksuaalivähemmistön muodostaviin homoihin, lesboihin tai biseksuaaleihin. Seksuaalivähemmistöjä yleisimmin luonnehtivat käsitteet ovat käytännössä osoittautuneet siinä määrin suppeiksi ja vähemmistöön kuuluvia ihmisiä huonosti kuvaaviksi, että seksuaalista suuntautumista on yhtäältä ruvettu luokittelemaan aiempaa pikkutarkemmin (mm. aseksuaali, panseksuaali, queer, ks. esim. Kuiper, Nussbaum & Mustanski 2012) ja toisaalta pyritty aiempaa väljempään ryhmittelyihin,

kuten "heteroseksuaalinen" ja "ei-heteroseksuaalinen" (Lehtonen 2007, 145).

Seksuaalisen suuntautumisen luokittelu-tarkkuudesta riippumatta naisten ja miesten välinen heteroseksuaalinen kiinnostus näyttäytyy yhteiskunnassamme heteronormatiivisen ajattelutavan mukaisesti edelleen muita suuntautumisia parempana, suotavampana ja luonnollisempana (Alanko 2014, 6, 11). Liikuntatunneilla heteronormatiivisuus vaikuttaa siihen, kuinka nuoret kokevat voivansa liikua ja käyttäytyä. Hetero-odotuksen mukaisesti käyttäytyvien tyttöjen ei esimerkiksi kuulu pelata pallopelejä tosissaan voittaakseen, mutta heidän odotetaan hallitsevan paritanssit ja muu koordinaatiota ja rytmitajua vaativa liikuminen. Aggressiivisuus ja kilpailullisuus pallopeleissä sekä vastahakoinen suhtautumisen "akkamaisena" pidettyyn toimintaan ovat puolestaan merkkejä poikien heteroseksuaalisuudesta. (Larsson, Redelius & Fagrell 2011, 78–79.)

Tässä kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessa tarkastelen sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautuneisuuteen liittyviä koululiikunnan epäkohtia ilmiölähtöisesti kotimaisen ja kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden varassa. Taivoitteenani on aiempaa tutkimustietoa ajantasaistamalla ja jäsentämällä tunnistaa ja kuvata niitä koululiikunnan tärkeimpiä sisällöllisiä kokonaisuuksia, joissa liikuntatunnille osallistuvien sukupuoli tai seksuaalinen suuntautuneisuus näyttäytyy haasteellisena. Kirjallisuutta olen lähestynyt, rajannut ja pyrkinyt ymmärtämään liikuntapedagogisista ja -psykologisista näkökulmista käsin ja jättänyt tietoisesti tarkasteluni ulkopuolelle esimerkiksi feministisen ja kriittisen pedagogiikan ja queer-pedagogiikan. Luonteeltaan aineistolähtöisenä kuvaileva kirjallisuuskatsaus tähtää ennen kaikkea ilmiön kuvaamiseen ja ymmärtämiseen (Kangasniemi ym. 2013, 292, 298). Vaikka sen ei välttämättä edellytetä olevan sävyiltään kriittinen (Green, Johnson & Adams 2006, 103), ajattelen kriittisen tarkastelun helpottavan sisällöllisten kokonaisuuksien tunnistamista ja niiden pohtimista.

Menetelmänä olen soveltanut Kangasniemen ym. (2013, 294) kuvailevan kirjallisuuskatsauksen osittain päällekkäin eteneviä vaiheita aina tutkimuskysymyksen muodostamisesta ja aineiston valitsemisesta ilmiön kuvailuun ja sen tarkastelemiseen. Kuvailevan kirjallisuuskatsaukseni aineiston muodostavat aiemmat tutkimukset olen valinnut sekä eksplisiittisesti että implisiittisesti (Kangasniemi ym. 2013, 295–296). Implisiittinen aineistonvalinta ei edellytä käytettyjen tietokantojen tai sisäänotto- ja arviointikriteerien raportointia (Rother 2007, vii; ks. myös Jesson, Matheson & Lacey 2011, 24). Eksplisiittisesti aineistoa valitessani tein hakuja SPORT-Discus-, PSYCInfo- ja Eric-tietokannoista rajaamalla haut vuodesta 2000 lähtien julkaisuuihin kokonaisiin teksteihin. Lähtökohtaiset hakusanani olivat 'sex', 'gender', 'sexual identity', 'sexual orientation', 'gender nonconformity', 'gender atypicality', 'coeducational' ja 'physical education'. Kotimaisessa Arto-artikkeliviitetietokannassa käytin lähtökohtaisina hakusanoina sukupuoli, sukupuoli-identiteettiä, seksuaalista suuntautuneisuutta, koululiikuntaa, liikuntaa, erillisopetusta, searyhmää, yhteisopetusta ja liikuntakasvatusta. Mutta kuten Kangasniemi ym. (2013, 296) muistuttavat, kuvailevan kirjallisuuskatsauksen aineistohakuja tehtäessä hakusanoista ja aika- ja kielirajauksista on mahdollista poiketa kesken prosessin. Päädyin tätä artikkelia tehdessäni käyttämään myös hakukoneita Google ja Google Scholar sekä hakemaan aineistoja manuaalisesti tieteellisistä julkaisuista, esimerkiksi käymällä läpi kaikki aiemmat Kasvatus-lehden sekä Liikunta ja Tiede-lehden numerot vuodesta 2000 alkaen. Lisäksi käytin elektronisissa tietokannoissa hakusanoina myös niiden kotimaisten ja kansainvälisten tutkijoiden sukunimiä, jotka tiesin artikkelini aihepiiriin sisällöllisiksi asiantuntijoiksi. Näin tutkimuskysymykseni ja siihen vastaamaan valitsemani aineisto tarkentuivat koko artikkelin kirjoittamisen ajan.

Etenen artikkelissani seuraavaksi tarkastelemalla sisällöllisin perustein valitsemastani

kirjallisuudesta esiin nousseita sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautuneisuuteen liittyviä koululiikunnan epäkohtia. Käsittelen erillisryhmäopetusta, muita sukupuolittuneita koululiikunnan käytänteitä ja liikuntatunneilla tapahtuvaa sukupuoleen tai seksuaaliseen suuntautuneisuuteen perustuvaa kiusaamista omista alaluvuissaan.

Liikunnan erillisryhmät

Liikunta-oppiainetta opetetaan maassamme yläkouluikäisille tytöille yleisimmin naisopettajan opettamissa tyttöryhmissä ja pojille miesopettajan opettamissa poikaryhmissä (Berg & Lahelma 2010, 34; Kokkonen 2013, 431). Sukupuolen mukaiset liikunnan erillisryhmät ovat tavallisia kuitenkin jo alakoulun kolmannelta luokalta lähtien (Lehtonen 2003, 89). Peruskoulunsa päättävistä oppilaista yli 80 % osallistuu liikuntatunneille oman sukupuolensa mukaisissa erillisryhmissä (Palomäki & Heikinaro-Johansson 2011, 82). Näin siitäkin huolimatta, että eräissä yhtenäiskouluissa (Nykänen 2014) ja kaikissa Steiner-kouluissa liikuntatunnit tai eräiden liikuntalajien, kuten tanssin ja uinnin, opetus on tytöille ja pojille yhteistä ja vaikka Helsingin opetuslautakunta ja liikuntalautakunta sekä Opiskelijoiden liikuntaliitto (OLL 2014) suosittelevat liikunnanopetusta yhteisopetuksena. Yhteisopetuksena annettaviin oppiaineisiin verrattuna tällainen erillisryhmäopetus on poikkeuksellista. Sitä perustellaan oppilaiden mahdollisuudella yksilölliseen kehitys- ja taitotasot sekä sukupuolten erityispiireet huomioivaan liikunnanopetukseen sekä sukupuolieroilla, kuten tyttöjen ja poikien erilaisella suhtautumisella koululiikuntaan ja omaan liikunnalliseen osaamiseen, erilaisilla kiinnostuksen kohteilla ja lajimieltymyksillä, tyttöjen turvallisuuden vaarantavilla voimaeroilla ja muilla fyysisillä ominaisuuksilla (Johansson, Heikinaro-Johansson & Palomäki 2011; Palomäki & Heikinaro-Johansson 2011, 120, 123).

Liikunnan erillisryhmäopetuksen perustelut kyseenalaistuvat, koska kotimaista tut-

kimusnäyttöä erillisryhmäopetuksen paremmuudesta ei ole ja kansanvälinenkin tutkimustieto on niukkaa, kapea-alaista ja osin ristiriitaista. Kansainväliset tutkimukset ovat keskittyneet enimmäkseen tyttöihin ja heidän palloilutunteihinsa: yläkouluikäiset tytöt ovat kokeneet itsensä fyysisesti pätevämmiksi (Lyu & Gill 2011; Slingerland, Haerens, Cardon & Borghouts 2014), viihtyneet liikuntatunneilla paremmin sekä olleet toiminnassaan yritteliäämpiä (Lyu & Gill 2011) vain tytöistä koostuneessa palloiluryhmässä. Lukiotyttöjen on lisäksi havaittu olevan aktiivisempia tyttöjen erillisryhmässä kuin yhteisopetuksessa (Smith, Lounsbery & McKenzie 2014). Ainoastaan tytöille suunnattuihin seikkailukasvatohjelmiin osallistuneet tytöt ovat pitäneet ohjelmien etuina tyttöryhmän turvallisuutta, kiinteyttä sekä sosiaalista tukea tarjoavaa ja tunteiden jakamisen mahdollistavaa ilmapiiriä, johon he arvelivat poikien läsnäolon saattavan tuoda esimerkiksi turvattomuutta, kilpailullisuutta, ristiriitoja, kiusaamista ja arvostelua (Whittington, Mack, Budbill & McKenney 2011). Tytöt ja pojat ovat toisinaan pitäneet erillisopetusta parempana, koska vuorovaikutus omaa sukupuolta olevien oppilaiden kanssa on helpompaa eikä oppiminen häiriinny siksi, että tytöt pitäisivät poikia itseään yhteistyökyvyttömämpinä tai pojat itseään tyttöjä yritteliäämpinä (Osborne, Bauer & Sutliff 2002, 88). Lisäksi tutkijat ovat tutkimusnäyttöä arvelleet taidoiltaan heikokkojen tyttöjen koetun pätevyyden saattavan heikentyä kilpailullisissa sekaryhmissä (Beveridge & Scruggs 2000), joissa tyttöjen on myös uskottu altistuvan nimittelylle ja häirinnälle ja joutuvan helposti suljetuksi toiminnan ulkopuolelle (Hills & Croston 2012). Jatkuvasti yhteisopetukseen osallistuvien suomalaistytöjen on epäilty passivoituvan pelkästään omasta tahdostaankin, sillä yhteisopetus "voi helposti antaa esimerkiksi jääkiekkoa pelatessa tytöille mahdollisuuden jäädä kaukalon reunalle seisoskelemaan, jolloin taidot eivät edes lähde kehittymään, eikä peli suju paremmin jatkosakaan" (Tanhua 2012, 52). Niinpä sukupuoli-

litettujen oppimisympäristöjen on väitetty sopivan tytöille nimenomaan (tyttöjen) fyysisten taitojen kehittymisen (Felton ym. 2005; Hill, Harmon & Knowles 2012; Tanhua 2012) ja sosiaalisen tuen (Hill ym. 2012) kannalta.

Buzuvisin (2011, 10) mielestä tyttöjen sulkeeminen pois poikien ryhmistä sillä perusteella, että tytöillä olisi keskenään turvallisempaa tai että se olisi tyttöjä kohtaan reilumpaa, pohjautuu harhaiseen oletukseen poikien ja miesten liikunnallisesta ylivoimasta. Muut liikunnan yhteisopetuksen kannattajat tukeutuvat puolestaan niihin tutkimuksiin, jotka osoittavat yhteisopetukseen osallistuneiden tyttöjen tekevän palloilutunneilla peleissään oikeita päätöksiä, toteuttavan taitoja oikein ja tukevan joukkuetovereitaan aivan kuten erillisryhmissä liikunnanopetusta saaneet tytötkin (Pritchard, McCollum, Sundal & Colquit 2014). Lisäpontta yhteisopetussuositukselta saavat tutkimuksista, joissa tyttöjen on havaittu olevan fyysisesti aktiivisempia nimenomaan liikunnan sekaryhmissä kuin erillisryhmissä (McKenzie, Prochaska, Sallis & LaMaster 2004) ja yhteisopetuksena annettujen liikunnantuntien kestävän pidempään kuin tyttöjen erillisryhmien tuntien (McKenzie ym. 2006; Smith ym. 2014).

Motorisen oppimisen ja fyysisen aktiivisuuden lisäksi yhteisopetuksen on nähty edistävän koululiikunnalle asetettujen sosiaalisten tavoitteiden saavuttamista erillisryhmäopetusta paremmin. Siinä missä oppilaiden sukupuoleen perustuvan eriyttämisen katsotaan vievän kasvattajilta tilaisuuden tukea oppilaiden kehittymistä ja sukupuolten välisiä ystävyyssuhteita (Halpern ym. 2011) sekä vahvistavan tarpeettomasti sukupuolistereotyyppioita (Goodkind, Schelbe, Joseph, Beers & Pinsky 2013), liikunnan yhteisopetuksen on esitetty tarjoavan mahdollisuuden oppia toisesta sukupuolesta ja sukupuolelta (Benn & Pfister 2013, 573; Osborne ym. 2002, 86). Hill ja kumppanit (2012, 285) suosittelevatkin yläkoulun liikunnanopettajia ja liikunnanopettajakouluttajia tutkittuaan yhteisopetusta nimenomaan ulkopuolelle jättämisen ja syrjin-

nän ehkäisemisen sekä sukupuolten välisen tasa-arvon nimissä. He pitävät vain kontaktilajien opetusta turvallisuussyistä sukupuolen mukaisissa erillisryhmissä perusteltuna, muiden tuntien jakoperustana he näkevät tarvittaessa oppilaiden taitavuuden, ei heidän sukupuoltaan. Mutta oikeuttavatko edes turvallisuussyt opettamaan kontaktilajeja sukupuolittain? Eikö niitä olisi fyysiseen turvallisuuteen vedottaessa johdonmukaisinta opetella pituus- ja painoeroihin perustuvissa ryhmissä?

Sukupuolten tasa-arvon nykytilaa liikunnan piirissä tarkastelevassa suomalaisselvityksessä erillisryhmiä pidetään yksiselitteisesti merkittävänä sukupuolistavana tekijänä (Turpeinen, Jaako, Kankaanpää & Hakamäki 2011, 33). Opetusministeriö asetti vuonna 2009 niin sanotun segregaaation lieventämistyöryhmän, joka sai tehtäväkseen tarkastella sukupuoleen perustuva, koulutuksessa ja työelämässä ilmenevää epätasa-arvoa. Työryhmä piti vuoden 2010 loppuraportissaan sukupuolistereotyypioiden ja erilaisia liikuntamuotoja kohtaan tunnetun, sukupuolesta riippumattoman kiinnostuksen vahvistamisen kannalta ongelmallisenä sitä, että tytöt ja pojat otaksutaan oppijoina tarpeiltaan ja kiinnostuksen kohteiltaan erilaisiksi, keskenään homogeenisiksi ryhmiksi. Koska liikunnan erillisryhmäopetus vahvistaa käsitystä vain kahden sukupuolen olemassaolosta (Kiilakoski 2012, 23), sukupuoleen perustuvat ryhmäjaot ovat erityisen hankalia niille muunsukupuolisille oppilaille, jotka eivät samaistu vain joko tyttöihin tai poikiin tai joiden sukupuoleen samaistumista kouluyhteisö ei hyväksy (Greytak, Kosciw & Diaz 2009). Segregaaation lieventämistyöryhmän loppuraportti (2010, 65) tähdentääkin sitä, että lasten erilaisissa valinnoissaan saaman tuen ei pitäisi perustua sukupuoleen, vaan yksilöllisiin ominaisuuksiin, vahvuuksiin ja motivaatiotekijöihin. Liikunnan opetukseen toivotaan myös aiempaa joustavampia ryhmäjakoja, jotka mahdollistaisivat sekaryhmäopetuksen, jossa sekä nais- ja miesopettajat olisivat yhtä aikaa paikalla (Segregaaation lieventämistyöryhmän loppuraportti 2010, 39).

Liikuntatuntien sukupuolittuneet käytänteet

Sen lisäksi, että liikunnan opetus tapahtuu maassamme pääsääntöisesti sukupuolen mukaisissa erillisryhmissä, tyttöjen ja poikien liikuntatuntien sisällöt ovat sukupuolittuneita. Liikunnan oppimistulosten seuranta-arvioinnin tulokset osoittivat yhdeksäsluokkalaisten tyttöjen harjoitelleen poikia enemmän pareittain tai yksikseen yleisurheilua, suunnistusta, luistelua, rentoutumista, tanssia sekä muita voimistelullisia tai tanssillisia lajeja (aerobic, perusvoimistelu, kuntovoimistelu), kun taas pojat arvioivat päässeensä useammin laskettelemaan ja pelaamaan erilaisia pallopelejä (Palomäki & Heikinaro-Johansson 2011, 87). Havainnointitutkimukset ovat samansuuntaisesti raportoineet voimistelun (Virkkunen 2011, 238), leikit ja ilmaisuliikunnan (Berg 2010, 131) yläkouluikäisten tyttöjen liikuntatuntien sisällöiksi. Poikien luistelutunnit näyttävät käytännössä olevan ainoastaan jääkiekkotunteja (Berg 2010, 131).

Koululiikunnan opetussisältöjen tarkastelu osoittaa, että vain tietylle sukupuolelle suunnattu toiminta (nk. sukupuolierityinen toiminta), esimerkiksi jääkiekon peluu tai (nais)voimistelu, evää vastakkaiselta sukupuolelta mahdollisuuden osallistua kyseiseen toimintaan. Lisäksi liikuntatuntien sukupuolittuneet opetussisällöt paljastavat sen, että suomalaisessa koululiikunnassa on jossakin määrin voimissaan kaavamainen käsitys pojista palloilijoina ja tytöistä tanssijoina tai voimistelijoina (Rintala, Palomäki & Heikinaro-Johansson 2013, 42). Liikuntatuntien opetussisältöjen erilainen painottuminen heijastelee kansainvälisten tutkimusten löydöksiä, joissa tytöille mieluisimpina ja sopivimpina lajeina on pidetty – myös opettajankouluttajien parissa – esimerkiksi tanssia ja aerobicia, pojille taas jääkiekkoa ja jalkapalloa (esim. Dowling & Kärhus 2011; Leversen, Torsheim & Samdal 2012). Sen lisäksi, että tietyt liikuntalajit näyttävät soveltuvan erityisesti jommalle kummalle sukupuolelle, liikuntalajien us-

kotaan kytkeytyvän seksuaaliseen suuntautumiseen: joukkuelajit liittyvät heteroseksuaaliseen maskuliinisuuteen (Anderson 2011, 92) ja taitoluistelun ja telinevoimistelun kaltaiset esteettiset liikuntalajit näyttäytyvät tyttöjen lisäksi myös homoseksuaalien lajeina (Elling & Knoppers 2005, 264).

Opetussisältöjen ohella liikunnanopettajien opetusmenetelmät ja -viestintä näyttävät jossain määrin olevan yhteydessä sukupuoleen – myös tyttöjen ja poikien yhteisillä liikuntatunneilla. Yhteisopetuksena annetuilla liikuntatunneilla opettaja saattaa helposti pyytää tyttöä näyttämään ”tyttömäisen” lajin ja poikaa ”poikamaisen” lajin suorituksen malliksi muille ja antaa tytöille poikia vähemmän palautetta (Constantinou, Manson & Silverman 2009). Sukupuolten välinen tasa-arvo ei toteudu yhteisopetuksessa niissäkään tapauksissa, joissa liikunnanopettajat eivät juuri yritä parantaa tyttöjen taitoja, vaan keskittyvät lähinnä kehumaan tyttöjä ja antamaan pojille tyttöjä enemmän kielteistä huomiota (Koca 2009, 180).

Sen lisäksi, että liikunnanopettajien on havaittu olevan enemmän vuorovaikutuksessa poikien kuin tyttöjen kanssa (Constantinou ym. 2009; Koca 2009), heidän on väitetty kielenkäytöllään vahvistavan heteronormatiivisuutta ja hallitsevia maskuliinisuuden muotoja, kuten aggressiivisuutta ja päättäväisyyttä (McCaughy, Dillon, Jones & Smigell 2005). Tästä on valitettavasti ollut merkkejä myös suomalaisten liikunnanopettajien toiminnassa (Lehtonen 2003, 98). Heteronormatiivisella kielenkäytöllä, kuten puhuessaan ”naisten punnerruksista” tai siitä, kuinka joku ”heittää kuin tyttö” liikunnanopettajat tulevat tiedostamattaan luomaan sukupuolten luonnollisiksi oletettuja eroja.

Tuoreet tutkimukset osoittavat, että sukupuolilla on psyykkisesti enemmän yhtäläisyyksiä kuin eroja (Hyde 2014; Zell, Krizan & Teeter 2015) ja että joissain liikuntalajeissa tai -suorituksissa naiset ovat menestyneet miehiä paremmin (Knechtel, Rosemann, Lepers & Rüst 2014). Liikuntakasvattajien kannattaisikin py-

sähtyä miettimään, missä yhteyksissä ja kuinka ilmaistuna sukupuolen korostaminen on perusteltua. Hively ja El-Alayli (2014) osoittivat vastikään, että naisopiskelijat suoriutuivat keskittymistä vaativissa koripallo- ja tennissyötyöissä miesopiskelijoita huonommin ainoastaan silloin, kun heidät oli johdateltu luulemaan, että syötön avulla on mahdollista arvioida ihmisten luontaista liikunnallista kyvykkyyttä ja että naiset ja miehet suoriutuivat syöttötehtävistä eri tavoin. Mitä lukevat rivien välistä ja kuinka suoriutuvatkaan liikuntatunneillaan ne oppilaat, jotka kuulevat liikunnanopettajansa puhuvan ”tyttöjen luistimista”, ”mies miestä vastaan vartioinnista” tai ”neitikiekosta”? Miksi opettaja ei voisi pyytää oppilaitaan kiinnittämään lentopalloverkkoa 224 senttimetrin korkeuteen sen sijaan, että hän ohjeistaa verkon kiinnitettäväksi ”naisten korkeuteen”?

Liikunnanopettajien oppilaisiin kohdistamat odotukset ja arviointikäytännöt saattavat olla osittain sukupuolittuneita. Vaikka eräitä liikuntalajeja pidetäänkin maskuliinisina ja toisia feminiinisinä, urheilu ilmaisee yleisesti ottaen (heteroseksuaalista) maskuliinisuutta (Williams 2007, 255) ja poikien ja miesten oletetaan luonnostaan olevan tyttöjä ja naisia kiinnostuneempia urheilusta (Messner 2011, 162). Kenties tästä syystä liikunnanopettajien on toisinaan osoitettu odottavan poikien suoritusten olevan parempia kuin tyttöjen, arvioivan poikia tyttöjä myönteisemmin ja antavan pojille tyttöjä parempia liikunnan arvosanoja (Chalabaev, Sarrazin, Trouilloud & Jussim 2009). Toisaalta niissäkin tutkimuksissa, joissa liikunnanopettajat arvioivat tietämättään – oppilaan sukupuolen ollessa häivytetty – tytön liikuntasuorituksen paremmaksi kuin pojan suorituksen, poika pääsi todennäköisemmin koulunsa edustusjoukkueeseen (Clément-Guillotin, Chalabaev & Fontayne 2013). Suomessa yhdeksäsluokkalaiset pojat eivät saa tyttöjä parempia liikunnan arvosanoja (molempien sukupuolten keskiarvo 8,3), mutta arvosana muodostuu samoista päättöarvioinnin kriteereistä huolimatta hieman eri asioista. Ty-

töillä hyvä liikuntanumero edellyttää esimerkiksi poikia aktiivisempaa tuntiosallistumista, ohjeiden täsmällisempää noudattamista ja vähäisempää häiritsevää tuntikäyttäytymistä. (Palomäki & Heikinaro-Johansson 2011, 97.)

Sukupuoleen tai seksuaaliseen suuntautuneisuuteen perustuva kiusaaminen koululiikunnassa

Koulujen liikuntatunneilla esiintyy välillä myös oppilaiden välistä kiusaamista. Kiusaamisen syyksi riittää se, että on fyysisiltä ominaisuuksiltaan tai liikunnallisilta taidoiltaan erilainen kuin muut (Bejerot, Edgar & Humble 2011; Berg 2006; Hurley & Mandigo 2010; Lauritsalo, Sääkslahti & Rasku-Puttonen 2012; O'Connor & Graber 2014). Kansainvälisissä tutkimuksissa liikuntatunneilla on raportoitu haukuttavan niin liikunnallisilta taidoiltaan heikkoja kuin hyviäkin oppilaita (Hurley & Mandigo 2010, 9). Merkille pantavaa on, että Suomessa liikunnalliset ja urheilulliset tytöt eivät välttämättä näytä jäävän liikuntatunneilla ulkopuolisiksi (Berg 2006, 182). Sen sijaan kansainvälisissä tutkimuksissa on havaittu, että liikunnallisesti erittäin lahjakkaita, kilpaurheiluvia tyttöjä – toisin kuin poikia – on kiusattu koulussa (O'Neill, Calder & Allen 2014) ja jopa paljon toistuvammin kuin tyttöjä keskimäärin (Volk & Lagzdins 2009).

Osa koulujen liikuntatunneilla tapahtuvasta kiusaamisesta näyttää nivoutuvan tavalla tai toisella sukupuolen ilmaisuun sekä seksuaaliseen suuntautuneisuuteen. Viime vuonna sekä valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeusyhteyshenkilöiden verkoston asettama työryhmä (ks. Oikeusministeriö 2014) että Euroopan Unionin Perusoikeusvirasto (European Union Agency for Fundamental Rights; FRA 2014) kiinnittivät huomiota Suomessa huolestuttavassa määrin raportoituun seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvaan kiusaamiseen ja muuhun syrjintään. Erityisen alttiita kiusaamiselle ja muunlaiselle syrjinnälle ovat nimenomaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat lapset

(Kankkunen, Harinen, Nivala & Tapio 2010; Katz-Wise & Hyde 2012), joita Suomessakin nimitellään, eristetään ja järjestelmällisesti leimataan (Aaltonen, Joronen & Villa 2009, 63).

Kiusaamiselle altistuvat eritoten ne nuoret, jotka haastavat perinteiset sukupuoliodotukset harrastamalla omalle sukupuolelleen epätyypillistä liikuntalajia (Bramham 2003, 69; Lehtonen 2003, 94) tai elehtiessään, pukeutuessaan tai liikkuessaan tavalla, jota ei pidetä omalle sukupuolelle tyypillisenä (Garcia 2011, 48; Horn 2007, 368). Sukupuoltaan epätyypillisesti ilmaisevista lapsista ja nuorista juuri pojat joutuvat kaveripiirissään usein kiusatuiksi (Greytak ym. 2009; Jewell & Brown 2014). Koululiikunnassa esimerkiksi tiukat vaatteet ja naiselliseksi mielletty liikekieli voivat kirvoittaa naurua ja ivaa (Larsson ym. 2011) ja ”nörttimäiset” pojat suljetaan ulkopuolelle (Petrie 2004, 39).

Koulujen liikuntatunneilla kiusataan myös seksuaalisen suuntautumisen takia. Koska liikuntatunnit näyttävät vahvistavan sekä sisältöjensä että tarjoamansa opetuksen kautta heteroseksuaalisuuden asemaa normaalina, pakollisena ja ihanteellisena (McCaughtry ym. 2005), on ymmärrettävää, että nimenomaan liikuntatunnit ovat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista lapsista ja nuorista erityisen vihamielisiä ja vaikeita syrjintätilanteita (Gill, Morrow, Collins, Lucey & Schultz 2010; Grossman ym. 2009; McCaughtry ym. 2005). Vaikka esimerkiksi vaatteiden vaihtaminen muiden nähden voi tuntua kiusalliselta yläkouluikäisistä tytöistäkin (esim. Fisette 2011, 189), varsinkin homomiehillä on lapsuus- ja nuoruusvuosiltaan kielteisiä koululiikuntamuistoja koulujen pukuhuoneista ja avoimista, yhteisistä suihkutiloista (Davison 2000; Symons, Sbaraglia, Hillier & Mitchell 2010), joukkuelajeihin osallistumisen pakosta sekä joukkuejaoissa käytetyistä valinnoista ja valintaperusteista (Robertson 2003).

Vaikka tutkittua tietoa suomalaislasten ja -nuorten liikunnan parissa ilmenevästä eriarvoisuudesta, yhdenvertaisuudesta ja tasa-arvosta on vain niukasti (Berg & Piirtola 2014,

63), olemassa olevien kyselytutkimusten tulokset myötäilevät kansainvälisiä löydöksiä ja osoittavat koulujemme ja oppilaitostemme liikuntatuntien tuntuvan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvista koululaisista ja opiskelijoista ongelmallisilta ja ahdistavilta (Huotari, Törmä & Tuokkola 2011, 68; Kokkonen 2012, 35–37). Toisaalta homotellen saavat nahoissaan tuntea myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat liikunnanopettajat (Lehtonen 2003, 116; Sykes 2004) ja heteroseksuaaliset lapset ja nuoret. Homosanaa on jo pitkään (Suomessakin) käytetty yleisenä, joskin erityisesti poikien kulttuuriin kuuluvana arvolatautuneena haukkumasanana (Lehtonen 2003, 145–146), jota käytetään erityisesti nimiteltäessä epätyypillisesti sukupuoltaan ilmaisevia poikia (Slaatten & Gabrys 2014).

Yleisesti ottaen oppilaat kertovat ainoastaan harvoin kokemastaan syrjinnästä tai väkivallasta esimerkiksi opettajilleen (Alanko 2014, 55; Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien perus- ja ihmisoikeudet Suomessa 2014, 23), jotka oppilaiden mielestä hyväksyvät homofobisen kiusaamisen osana normaalia oppilaiden välistä vuorovaikutusta (Norman & Galvin 2006), eivät tee mitään tai pitävät kiusatuksi joutumista vähemmistöryhmään kuuluvan oppilaan omana synnä (Alanko 2014, 55). Liikunnanopettajatkään eivät havaitsemastaan seksuaalisesti syrjivästä käyttäytymisestä huolimatta ole osanneet tai halunneet puuttua syrjintätilanteisiin tunneillaan (Symons ym. 2010). Erityisesti sanallisen haukkumisen ja nimittelyn liikunnanopettajat tuntuvat oppilaiden kokemusten mukaan ohittavan (O’Connor & Graber 2014). Kansainvälisissä tutkimuksissa on havaittu, että opettajien on vaikea puuttua seksuaalisen suuntautumisen perusteella tapahtuvaan kiusaamiseen, koska he pelkäävät menettävänsä oman uskottavuutensa ja jopa työpaikkansa (Singh & Jackson 2012, 177). Koulun muu henkilökunta, oppilaat ja heidän vanhempiensa saattaisivat pitää oppilaan puolustamista homoseksuaalisuuden hyväksymisenä, ja toi-

saalta kiusaamiseen puuttuminen saattaisi kyseenalaistaa opettajan oman heteroseksuaalisuuden (O'Higgins-Norman 2008), jota liikunnanopettajilta itseltään Sykesin (2004) mukaan edellytetään.

Johtopäätökset ja pohdinta

Tässä kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessa pyrin tarkastelemaan sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautuneisuuteen liittyviä koululiikunnan epäkohtia lähtökohtaisesti kotimaisen ja kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Tavoitteenani oli liikuntapedagogista ja -psykologista tutkimustietoa ajantasaistamalla ja jäsentämällä tunnistaa ja kuvata niitä sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautuneisuuteen kytkeytyviä sisällöllisiä kokonaisuuksia, joissa koululiikunta näyttää aiemman tiedon valossa kompuroivan. Tällaisina epäkohtina erottuivat koululiikunnan erillisryhmäopetus, muut sukupuolittuneet koululiikunnan käytänteet ja koulujen liikuntatuntien sukupuoleen tai seksuaaliseen suuntautuneisuuteen pohjautuva kiusaaminen.

Koululiikunnan erillisryhmä- ja yhteisopetusta koskeva nykytieto on peräisin kansainvälisistä tutkimuksista, jotka pohjautuvat pitkälti pienten oppilasryhmien haastatteluihin. Vähäiset määrällisellä tutkimusotteella tehdyt tutkimukset keskittyvät pääsääntöisesti ainoastaan tyttöjen palloilutunteihin, kun taas poikien erillisryhmien liikuntatuntien tutkiminen on jäänyt taka-alalle. Tästä voi yhtäältä päätellä, että olemassa oleva tutkimus on liian niukkaa, kapea-alaista ja ristiriitaista, jotta kumpikaan opetustapa näyttäytyisi yksiselitteisesti toista parempana. Toisaalta kotimaisen tutkimuksen tarve on ilmeinen. Suomessa opetusryhmiä koskevia suosituksia on annettu ja voimakkaitakin kantoja otettu ilman kansallista tutkimusnäyttöä. Jotta liikunnan opetusjärjestelyjä koskevan päätöksenteon tueksi olisi käytettävissä empiiristä, yleistettävissä olevaa tutkimustietoa, tarvitsemme kipeästi erillisryhmä- ja yhteisopetusta vertailevaa tutkimusta.

Muina sukupuoleen nivoutuvina liikunta-

tuntien epäkohtina tutkimuskirjallisuudesta erottuivat sukupuolittuneet tuntisisällöt (lajit), opetusmenetelmät ja -viestintä sekä oppilaisiin kohdistuvat odotukset ja arviointikriteerit. Näistä epäkohdista moni liittyy lajilähtöisyyteen, jota Heikkinen, Huttunen ja Pesonen (2012, 19) pitävät edelleen koulujen liikunnanopetukselle ominaisena. Koululiikunnan opetussuunnitelmaa on kuitenkin hankala perustaa tietyille liikuntalajeille, ja lajiluettelot ovat akateemisesti koulutetuille liikunnanopettajille tarpeettomia (Telama 2013, 85–86). Ensi syksynä voimaan astuvissa Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2014) fyysisen toimintakyvyn rinnalla nähdään myös psyykkiseen ja sosiaaliseen toimintakykyyn liittyviä opetuksen tavoitteita, ja liikunnan painopisteen on esitetty loittonevan lajilähtöisestä ajattelusta uuden opetussuunnitelman myötä (Suuntaviivoja liikuntapolitiikan tulevaisuuteen 2015, 13). Toteutuessaan lajilähtöisyyden väheneminen saattaisi vähentää tuntisisältöihin, opetusmenetelmiin ja oppilaiden suoriutumisodotuksiin liittyvää sukupuolittumista, mitä pidän tervetulleena muutoksena.

Tässä tarkastellun kirjallisuusaineiston perusteella näyttää selvältä, että sukupuoli, sen ilmaiseminen ja seksuaalinen suuntautuneisuus altistavat kiusaamiselle koulujen liikuntatunneilla. Koska kotimaista tutkimustietoa ei juuri ole, katsaukseni ei pysty kuvaamaan liikuntatunneilla tapahtuvan kiusaamisen laajuutta Suomessa – ei ylipäätään eikä varsinkaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen näkökulmasta. Kuvailevalle kirjallisuuskatsaukselle tyypillisesti (Cronin, Ryan & Coughlan 2008, 38) artikkelini tunnistaakin tässä selkeän aikaisemman tutkimuksen puutteen ja otollisen tutkimuksen paikan: koska koulujen liikuntatunneilla kiusatuiksi joutuneet lapset ja nuoret näyttävät jäävän pois liikuntatunneiltaan muita useammin (Hurley & Mandigo 2010; O'Connor & Graber 2014; Roman & Taylor 2013) ja heidän fyysinen aktiivisuutensa vähenee (Demissie, Lowry, Eaton, Hertz & Lee 2014; Roman & Taylor 2013), pidän liikuntatunneilla ilmenevän kiusaamisen tutkimusta

ja tuloksille rakentuvien interventoiden kehittämistä erittäin kiireellisenä.

Mitä olemassa oleva kotimainen ja kansainvälinen tutkimustieto merkitsee liikuntaa opettavien opettajien koulutuksen kannalta? Ensinnäkin opettajakoulutuksen aikana tulisi olla mahdollista tarkastella omia sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä arvoja ja asenteita sekä yleisesti että suhteessa liikkeeseen, liikkumiseen ja liikunnanopetukseen. Liikuntaa opettaviksi opettajiksi opiskelevien tulisi voida tutkailla yksin, vertaisryhmässä ja opettajankouluttajan tuella esimerkiksi käsityksiään tytöistä ja pojista liikkujina, oletuksiaan eri liikuntalajien sopivuudesta eri sukupuolille sekä sukupuolen moninaisuuden ja seksuaalisen suuntautuneisuuden herättämiä ajatuksia ja tunteita. Tämän lisäksi olisi tarpeen tarkastella omaa opetusfilosofiaa sukupuolen ja seksuaalisuuden kannalta ja tulla tietoisiksi koulujen liikunnanopetusta ohjailevista normeista ja käytänteistä. Liikunnanopettajat opettavat kouluissa yleisesti myös terveystietoa, joten opiskeluvuosina olisi syytä tutkia kriittisesti myös esimerkiksi terveystiedon oppimateriaaleja, joita on jo ehditty arvostella siitä, että niissä ei juuri ole sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä esittäviä kuvia eikä kuvitus ole omiaan normalisoimaan seksuaalista monimuotoisuutta (Halonen, Reyes & Kontula 2014). Kaiken kaikkiaan opettajankoulutuksen pitäisi pyrkiä tukemaan opiskelijoiden kykyä opettaa Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014, 28) edellyttämällä tavalla sukupuolitietoisesti eli esimerkiksi siten, että he pystyisivät aiempaa paremmin tunnistamaan kulttuurin – ei biologian – tuottamia sukupuolieroja ja tiedostamaan sukupuolten erilaisen arvostamisen ja kohtelun. (Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti 2010, 56).

Jyväskylän yliopiston liikunta- ja terveystieteiden tiedekunta, joka kouluttaa maassamme ainoana yliopistotasoisena liikunta-alan asiantuntijoiden koulutusyksikkönä liikunnanopettajia, on ryhtynyt jo pienin askelin päivittämään liikunnanopettajakoulutuksen

sa sisältöjä tukeakseen opiskelijoidensa kykyä ennaltaehkäistä ja puuttua havaitsemaansa kiusaamiseen ja syrjintään. Liikuntapedagogiikan opintoihin kuuluu vähäisessä määrin sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen yhdenvertaisuutta käsittelevää kirjallisuutta (Kokkonen 2013) ja Yksilöllinen opetus liikuntaryhmässä -kurssilla tutkitaan ensi keväänä toista kertaa sukupuolen moninaisuuteen, tasa-arvoon, sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen yhdenvertaisuuteen ja syrjintään sekä heteronormatiivisiin käytänteisiin ja normeihin liittyviä asioita yhden luennon ja yhden pienryhmätapaamisen verran. Näiden tuoreiden uudistusten kantavana ajatuksena on se, että sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät koululiikunnan kompastuskivet tarvitsevat murentuakseen sekä tietoa sukupuolesta ja seksuaalisuudesta osana liikuntakasvatusta että harjaantumista niihin käytäntöihin, jotka ennaltaehkäisevät liikuntatunneilla tapahtuvaa kiusaamista ja syrjintää.

Lähteet

- Aaltonen, M., Joronen, M. & Villa, S. 2009. Syrjintä Suomessa 2008. Helsinki: Art-Print.
- Alanko, K. 2014. Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 146, verkkojulkaisuja 72 & Seta-julkaisuja 23.
- American Psychological Association Task Force on Appropriate Therapeutic Responses to Sexual Orientation. 2009. Report of the task force on appropriate therapeutic responses to sexual orientation. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Anderson, E. 2011. The rise and fall of western homophobia. *Journal of Feminist Scholarship* 1 (1), 80–94.
- Bejerot, S., Edgar, J. & Humble, M. B. 2011. Poor performance in physical education – a risk factor for bully victimization. *Acta Paediatrica* 100, 413–419.
- Benn, T. & Pfister, G. 2013. Meeting needs of Muslim girls in school sport: Case studies exploring cultural and religious diversity. *European Journal of Sport Science* 13 (5), 567–574.
- Berg, P. 2006. Liikuntatuntien kapteeninvalintatilanne oppilaiden hierarkioiden rakentajana. *Kasvatus* 37 (2), 174–186.
- Berg, P. 2010. Ryhmärajoja ja hierarkioita: etnografinen tutkimus peruskoulun yläasteen liikunnanopetuksesta. Helsingin yliopisto, Sosiaalipsykologisia tutkimuksia 22.

- Berg, P. & Lahelma, E. 2010. Gendering processes in the field of physical education. *Gender and Education* 22 (1), 31–46.
- Berg, P. & Piirtola, M. 2014. Lasten ja nuorten liikuntatutkimus Suomessa – tutkimuskatsaus 2000–2012. Liikuntatieteellisen Seuran tutkimuksia ja selvityksiä 10.
- Beveridge, S. & Scruggs, P. 2000. TLC for better PE: Girls and elementary physical education. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance* 71 (8), 22–27.
- Bramham, P. 2003. Boys, masculinities and PE. *Sport, Education and Society* 8 (1), 57–71.
- Buzuvis, E. 2011. Transgender student-athletes and sex-segregated sports: Developing policies of inclusion for intercollegiate and interscholastic athletics. *Seton Hall Journal of Sports and Entertainment Law* 21, 1–60.
- Castillo-Mayén, R. & Montes-Berges, B. 2014. Analysis of current gender stereotypes. *Anales De Psicología* 30 (3), 1044–1060.
- Chalabaev, A., Sarrazin, P., Trouilloud, D. & Jussim, L. 2009. Can sex-undifferentiated teacher expectations mask an influence of sex stereotypes? Alternative forms of sex bias in teacher expectations. *Journal of Applied Social Psychology* 39 (10), 2469–2498.
- Clément-Guillotin, C., Chalabaev, A. & Fontayne, P. 2013. Disentangling the influences of sex stereotypes in physical education with the non-zero-sum/zero-sum behaviors distinction. *Movement & Sport Sciences / Science & Motricité* 79 (1), 55–61.
- Constantinou, P., Manson, M. & Silverman, S. 2009. Female students' perceptions about gender-role stereotypes and their influence on attitude toward physical education. *Physical Educator* 66 (2), 85–96.
- Cronin, P., Ryan, F. & Coughlan, M. 2008. Undertaking a literature review: A step-by-step approach. *British Journal of Nursing* 17 (1), 38–43.
- Davison, K. 2000. Boys' bodies: Physical education. *Journal of Men's Studies* 8 (2), 255–266.
- Demissie, Z., Lowry, R., Eaton, D.K., Hertz, M.F. & Lee, S. M. 2014. Associations of school violence with physical activity among U.S. high school students. *Journal of Physical Activity & Health* 11 (4), 706–711.
- Dowling, F. & Kårhus, S. 2011. An analysis of the ideological work of the discourses of 'fair play' and moral education in perpetuating inequitable gender practices in PETE. *Physical Education & Sport Pedagogy* 16 (2), 197–211.
- Elling, A. & Knoppers, A. 2005. Sport, gender, and ethnicity: Practices of symbolic inclusion and exclusion. *Journal of Youth and Adolescence* 34 (3), 257–268.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) 2014. EU LGBT survey - European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey - Main results 2014: Being Trans in the EU – Comparative analysis of EU LGBT survey data. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-eu-lgbt-survey-main-results_tk3113640_enc_1.pdf. (Luettu 16.3.2015.)
- Felton, G., Saunders, R., Ward, D., Dishman, R., Dowda, M. & Pate, R. 2005. Promoting physical activity in girls: A case study of one school's success. *Journal of School Health* 75 (2), 57–62.
- Fisette, J. L. 2011. Exploring how girls navigate their embodied identities in physical education. *Physical Education and Sport Pedagogy* 16 (2), 179–196.
- Garcia, C. 2011. Gender expression and homophobia: A motor development and learning perspective. *Journal of Physical Education, Recreation, and Dance* 82 (8), 47–49.
- Gill, D. L., Morrow, R.G., Collins, K.E., Lucey, A. B. & Schultz, A.M. 2010. Perceived climate in physical activity settings. *Journal of Homosexuality* 57 (7), 895–913.
- Goodkind, S., Schelbe, L., Joseph, A. A., Beers, D. E. & Pinsky, S. L. 2013. Providing new opportunities or reinforcing old stereotypes? Perceptions and experiences of single-sex public education. *Children and Youth Services Review* 35 (8), 1174–1181.
- Green, B. N., Johnson, C. D. & Adams, A. 2006. Writing narrative literature review for peer-reviewed journals: Secrets of the trade. *Journal of Chiropractic Trade* 5 (3), 101–117.
- Greytak, E. A., Kosciw, J. G. & Diaz, E. M. 2009. Harsh realities: The experiences of transgender youth in our nation's schools. New York: GLSEN.
- Grossman, A. H., Haney, A. P., Edwards, P., Alessi, E. J., Ardon, M. & Howell, T. J. 2009. Lesbian, gay, bisexual and transgender youth talk about experiencing and coping with school violence: A qualitative study. *Journal of LGBT Youth* 6 (1), 24–46.
- Halonon, M., Reyes, M. & Kontula, O. 2014. Poikanäkökuuma seksuaaliopetukseen – kasvattajan opas. Helsinki: Väestöliitto.
- Halpern, D. F., Eliot, L., Bigler, R. S., Fabes, R. A., Hanish, L. D., Hyde, J., Liben L. S. & Martin C. L. 2011. The pseudoscience of single-sex schooling. *Science* 333 (6050), 1706–1707.
- Heikkinen, H. L. T., Huttunen, R. & Pesonen, J. 2012. Liikuntakasvatuksen eetos. *Liikunta & Tiede* 49 (6), 18–22.
- Hills, L. A. & Croston, A. 2012. 'It should be better all together': Exploring strategies for 'undoing' gender in coeducational physical education. *Sport, Education, and Society* 17, 591–605.
- Hill, G. M., Harmon, J.C. & Knowles, C. 2012. Physical education teachers' and university teacher educators' perceptions regarding coeducational vs. single gender physical education. *Physical Educator* 69 (3), 265–288.
- Hively, K. & El-Alayli, A. 2014. "You throw like a girl:" The effect of stereotype threat on women's athletic performance and gender stereotypes. *Psychology of Sport and Exercise* 15 (1), 48–55.
- Horn, S. S. 2007. Adolescents' acceptance of same-sex peers based on sexual orientation and gender expression. *Journal of Youth and Adolescence* 36 (3), 363–371.
- Huotari, K., Törmä, S. & Tuokkola, K. 2011. Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla: Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa. Sisä-

- asianministeriön julkaisut 11/2011.
- Hurley, V. & Mandigo, J. 2010. Bullying in physical education: Its prevalence and impact on the intention to continue secondary school physical education. *PHEnex Journal* 2 (3), 1–19.
- Hyde, J. S. 2014. Gender similarities and differences. *Annual Review of Psychology* 65, 373–398.
- Johansson, N. Heikinaro-Johansson, P. & Palomäki, S. 2011. Kohtaavatko peruskoulun opetussuunnitelman tavoitteet ja oppilaiden kiinnostus liikunnanopetuksessa? Teoksessa S. Laitinen & A. Hilmola (toim.) *Taitoja taideaineiden oppimistulokset – asiantuntijoiden arviointia. Raportit ja selvitykset 2011:11*. Helsinki: Opetushallitus, 237–248.
- Jesson, J. K., Matheson, L. & Lacey, F.M. 2011. Preliminaries. Teoksessa J. Jesson, L. Matheson, & F. M. Lacey, *Doing your literature review: Traditional and systematic techniques*. London: Sage, 9–25.
- Jewell, J. A. & Brown, C. S. 2014. Relations among gender typicality, peer relations, and mental health during early adolescence. *Social Development* 23 (1), 137–156.
- Kangasniemi, M., Utriainen, K., Ahonen, S.-M., Pietilä, A.-M., Jääskeläinen, P. & Liikanen, E. 2013. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus: eteneminen tutkimuskysymyksestä jäsenettyyn tietoon. *Hoitotiede* 25 (4), 291–301.
- Kankkunen, P., Harinen, P., Nivala, E. & Tapio, M. 2010. Kuka ei kuulu joukkoon? Lasten ja nuorten kokema syrjintä Suomessa. Sisäasianministeriön julkaisuja 36/2010.
- Katz-Wise, S. & Hyde, J. S. 2012. Victimization experiences of lesbian, gay, and bisexual individuals: A meta-analysis. *Journal of Sex Research* 49 (2–3), 142–167.
- Kiilakoski, T. 2012. Koulu nuorten näkemänä ja kokemana. *Muistiot 2012: 6*. Helsinki: Opetushallitus.
- Knechtel, B., Rosemann, T., Lepers, R. & Rüst, C. A. 2014. Women outperform men in ultradistance swimming: The Manhattan Island Marathon Swim from 1983 to 2013. *International Journal of Sports Physiology & Performance* 9 (6), 913–924.
- Koca, C. 2009. Gender interaction in coed physical education: A study in Turkey. *Adolescence* 44 (173), 165–185.
- Kokkonen, M. 2012. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintä liikunnan ja urheilun parissa. Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2012:5.
- Kokkonen, M. 2013. Liikuntapedagogiikan yhdenvertaisuus – sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen näkökulma. Teoksessa T. Jaakkola, J. Liukkonen & A. Sääkslahti (toim.) *Liikuntapedagogiikka*. Jyväskylä: PS-kustannus, 431–461.
- Kuper, L. E., Nussbaum, R. & Mustanski, B. 2012. Exploring the diversity of gender and sexual orientation identities in an online sample of transgender individuals. *Journal of Sex Research* 49 (2–3), 244–254.
- Larsson, H., Redelius, K. & Fagrell, B. 2011. Moving (in) the heterosexual matrix. On heteronormativity in secondary school physical education. *Physical Education and Sport Pedagogy* 16 (1), 67–81.
- Lauritsalo, K., Sääkslahti, A. & Rasku-Puttonen, H. 2012. Internetin keskustelupalstalla kirjoitetaan kouluikäkunnasta: ”Ja kaikki näkee, kun sä yrität”. *Kasvatus* 43 (3), 255–267.
- Lehtonen, J. 2003. Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa: Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset. *Nuorisotutkimusseuran julkaisuja* 31.
- Lehtonen, J. 2007. Koulukokemukset pohjana ei-heteroseksuaalisten nuorten uravalinnoille. *Kasvatus* 38 (2), 144–153.
- Leveresen, I., Torsheim, T. & Samdal, O. 2012. Gendered leisure activity behavior among Norwegian adolescents across different socio-economic status groups. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 4 (3), 355–375.
- Lyu, M. & Gill, D. L. 2011. Perceived physical competence, enjoyment and effort in same-sex and coeducational physical education classes. *Educational Psychology* 31 (2), 247–260.
- McKenzie, T. L., Catellier, D. J., Conway, T., Lytle, L. A., Grieser, M., Webber, L. A., Pratt, C. A. & Elder, J. P. 2006. Girls’ activity levels and lesson contexts in middle school PE: TAAG Baseline. *Medicine & Science in Sports & Exercise* 38 (7), 1229–1235.
- McKenzie, T., Prochaska, J., Sallis, J. & LaMaster, K. 2004. Coed and single-sex physical education in middle schools: Impact on physical activity. *Research Quarterly for Exercise and Sport* 75 (4), 446–449.
- McCaughy, N., Dillon, S. R., Jones, E. & Smigell, S. 2005. Sexuality sensitive schooling. *Quest* 57 (4), 426–443.
- Messner, M. 2011. Gender ideologies, youth sports, and the production of soft essentialism. *Sociology of Sport Journal* 28 (2), 151–170.
- Miller, C. F., Lurye, L. E., Zosuls, K. M. & Ruble, D. N. 2009. Accessibility of gender stereotypes domains: Developmental and gender differences in children. *Sex Roles* 60 (11–12), 870–881.
- Norman, J. & Galvin, M. 2006. Straight talk: An investigation of attitudes and experiences of homophobic bullying in second-level schools. *Gender Equity Unit*. Dublin: Dublin City University.
- Nykänen, A.-S. 2014. Kimpassa jumpassa. *Helsingin Sanomat*, C8-C9.
- O’Connor, J. A. & Graber, K. C. 2014. Sixth-grade physical education: An acculturation of bullying and fear. *Research Quarterly for Exercise & Sport* 85 (3), 398–408.
- O’Higgins-Norman, J. 2008. Equality in the provision of social, personal and health education in the Republic of Ireland: The case of homophobic bullying? *Pastoral Care in Education* 26 (2), 69–81.
- Oikeusministeriö. 2014. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien perus- ja ihmisoikeudet Suomessa. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 34/2014.
- O’Neill, M., Calder, A. & Allen, B. 2014. Tall Poppies: Bullying behaviors faced by Australian high-performance school-age athletes. *Journal of School Violence* 13 (2), 210–227.

- OLL. 2014. Lapsia ei liikuta sukupuoli, vaan innostus yhdessä tekemiseen. <http://www.oll.fi/oll-lapsia-ei-liikuta-sukupuoli-vaan-innoston-yhdessa-tekemiseen>. (Luettu 7.10.2015.)
- Osborne, K. Bauer, A. & Sutliff, M. 2002. Middle school students' perceptions of coed versus non-coed physical education. *Physical Educator* 59 (2), 83–89.
- Palomäki, S. & Heikinaro-Johansson, P. 2011. Liikunnan seuranta-arviointi perusopetuksessa 2010. Koulutuksen seurantaraportti 2011:4. Helsinki: Opetushallitus.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Helsinki: Opetushallitus.
- Petrie, K. 2004. Social hierarchies in physical education: How they contribute to gender construction. *Journal of Physical Education New Zealand/Te Kotuku Rerenga* 37 (1), 29–44.
- Pritchard, T., McCollum, S., Sundal, J. & Colquit, G. 2014. Effect of the sport education tactical model on coeducational and single gender game performance. *Physical Educator* 71 (1), 132–154.
- Rintala J., Palomäki, S. & Heikinaro-Johansson, P. 2013. Mieluisat ja epämieluisat koululiikuntalajit yhdeksäsluokkalaisten kokemina. *Liikunta & Tiede* 50 (1), 38–44.
- Robertson, S. 2003. 'If I let a goal in, I'll get beat up': Contradictions in masculinity, sport, and health. *Health Education Research* 18 (6), 706–716.
- Roman, C. G. & Taylor, C. J. 2013. A multilevel assessment of school climate, bullying victimization, and physical activity. *Journal of School Health* 83 (6), 400–407.
- Rother, E. T. 2007. Systematic literature review X narrative review. *Acta Paulista de Enfermagem* 20 (2), 5–6.
- Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti. 2010. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:18.
- Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien perus- ja ihmisoikeudet Suomessa. 2014. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 34/2014. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta. 2012. Tasa-arvovaltuutetun toimisto. Tasa-arvo julkaisuja 2012:1.
- Singh, A. A. & Jackson, K. 2012. Queer and transgender youth: Education and liberation in our schools. Teoksessa E. R. Meiners & T. Quinn (toim.) *Sexualities in education: A reader*. New York, Peter Lang, 175–186.
- Slaatten, H. & Gabrys, L. 2014. Gay-related name-calling as a response to the violation of gender norms. *The Journal of Men's Studies* 22 (1), 28–33.
- Slingerland, M., Haerens, L., Cardon, G. & Borghouts, L. 2014. Differences in perceived competence and physical activity levels during single-gender modified basketball game play in middle school physical education. *European Physical Education Review* 20 (1), 20–35.
- Smith, N. J., Lounsbery, M. A. F. & McKenzie, T. L. 2014. Physical activity in high school physical education: Impact of lesson context and class gender composition. *Journal of Physical Activity and Health* 11 (1), 127–135.
- Suuntaviivoja liikuntapolitiikan tulevaisuuteen. 2015. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2015:8.
- Sykes, H. 2004. Pedagogies of censorship, injury, and masochism: Teacher responses to homophobic speech in physical education. *Journal of Curriculum Studies* 36 (1), 75–99.
- Symons, C., Sbaraglia, M., Hillier, L., & Mitchell, A. 2010. Come out to play: The sports experiences of lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people in Victoria. Institute of Sport, Exercise and Active Living (ISEAL) and the school of Sport and Exercise at Victoria University.
- Tanhua, I. 2012. Sukupuolten tasa-arvon hyvät käytännöt. Tasa-arvohankkeiden hyviä käytäntöjä seitsemästä teemasta. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Telama, R. 2013. Koululiikunnan tehtävänä on opettaa. *Liikunta & Tiede* 50 (2–3), 85–86.
- Turpeinen, S., Jaako, J., Kankaanpää, A. & Hakamäki, M. 2011. Liikunta ja tasa-arvo 2011. Sukupuolten tasa-arvon nykytila ja muutokset Suomessa. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011:33.
- Whittington, A., Mack, E. N., Budbill, N. W. & McKenney, P. 2011. All-girls adventure programmes: What are the benefits? *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning* 11 (1), 1–14.
- Williams, C. 2007. Sexual orientation harassment and discrimination: Legal protection for student-athletes. *Journal of Legal Aspects of Sport* 17 (2), 253–283.
- Zell, E., Krizan, Z. & Teeter, S. R. 2015. Evaluating gender similarities and differences using metasynthesis. *American Psychologist* 70 (1), 10–20.
- Virkkunen, A. 2011. Liikunnanopettaja sosioeettisenä kasvattajana. Helsingin yliopiston kasvatustieteen tutkimuksia 322.
- Volk, A. A. & Lagzdins, L. 2009. Bullying and victimization among adolescent girl athletes. *Athletic Insight* 11, 15–33.